

locum ubi adhuc non est; tum movetur in loco ubi est, sed ubi est transeunter, non manens scilicet in loco, in quo est, at successive aliud acquirens locum, in quo rursus sit, et a quo, quin ibi maneat, recedit: atque ita porro, donec in aliquo loco, quem occupat, maneat, quod est quiescere.

Alterum argumentum est. Si aliquid movetur per totum aliquod spatium, oportet quod prius pertranseat medium, quam perveniat ad finem: sed cum illud medium sit divisibile, oportebit quod etiam prius pertranseat medium illius medii, et sic in infinitum: infinita autem non est transire in aliquo tempore finito: ergo nihil potest moveri.

Respondetur verum esse quod prius mobile attingit medium, quam finem; sed falsum est quod singula possibilia media actu distinguat; id enim fieret, si motus esset discontinuus, seu ex indivisibilibus constaret; at motus continuus tota sua successiva extensione mensurat spatium continuum: ut ex utraque parte sit divisibilitas sine fine in potentia, et ita unum infinitum syncategorematicum alteri infinito syncategorematio adaequetur, h. e. finitum finito.

Tertium argumentum est quod dicitur *Achilles*. Si tardigradus puta testudo, incepit moveri ante velocissimum, puta Achillem, in illo praecedente tempore pertransivit aliquod spatium; ante igitur quam velocissimus qui prosequitur, possit attingere tardissimum qui fugit, necesse est ut vadat ab illo loco, unde primum movit fugiens, usque ad illum locum, quo pervenit fugiens tempore illo, quo prosequens non movebatur; et oportet quod velocissimus Achilles illud spatium pertranseat in aliquo tempore, in quo tempore iterum testudo aliquod spatium modicum pertransit, et sic semper: ergo semper testudo aliquo spatio praecedit Achillem qui ipsam prosequitur, et ita Achilles nunquam attinget testudinem: hoc autem est inconveniens; ergo magis dicendum est quod nihil movetur.

Advertit Aristoteles quod hoc argumentum est idem ac praecedens, cum hoc tantum discrimine, quod sumpta aliqua magnitudo spatii non dividitur in duo media, sed dividitur secundum proportionem excessus velocioris ad tar-

dius in motu. Nam in primo tempore quo movebatur solum testudo accipitur maior magnitudo, in secundo autem tempore, in quo Achilles pertransit praedictum spatium, accipitur minor magnitudo quam pertransiit testudo, et sic semper. Restat proinde ut eodem modo, ac praecedens, hoc argumentum solvatur. Si enim mobile potest pertransire finitam extensionem divisibilem sine fine, et si quo maior est velocitas, citius ea transitur; erit instans quo prosequens praeeunti coniungeretur, illumque superabit; nam hoc nihil aliud est quam certam finitam magnitudinem transire finito tempore, eoque longiore vel breviore iuxta velocitatem.

Cf. S. Thomam in VI Physic. L. XI a quo et argumentorum et responsionum expositionem mutuati sumus.

THESIS XII^a

I Praesupposita notione durationis, eiusque reali identitate cum re durante; II docemus durationem motus esse proprium tempus, quod est successio prioris et posterioris in motu: illud proinde re idem esse cum motu, ratione autem differre. Quare praeteritum et futurum in tempore respondent priori et posteriori in motu, et nunc temporis est ipse limes inter praeteritum et futurum: et idcirco multiplex est ratione seu formaliter, re autem unum cum tota duratione. Neque ipsum nunc formaliter sumptum est tempus; sed inter nunc et nunc est tempus. III Unicuique autem motui suum proprium constat tempus quod intrinsecum dicitur. IV Extrinsecum autem tempus est duratio constans et uniformis alicuius motus, ad cuius normam durationem ceterorum motuum metimur: V cuius durationis uniformitas tamen liquet nobis tandem ope internae experientiae.

DECLARATIO ET DEMONSTRATIO I PARTIS. Duratio rei est ipsa existentia rei perseverans, seu conservata, si sermo sit de re creata. Certe conceptus durationis aliquid addit super conceptum existentiae. Nam & existentia dicit actualitatem rei extra suas causas (si sit creata) absolute, et non connotando praeeexistentialiam aliquam; duratio vero dicit perseverantiam aliquam in eadem existentia; quae perseveran-

tia non est aliquid distinctum ab ipsa exsistentia, sed connotat secundum nostrum concipiendi modum praeexistentialiam eiusdem exsistentiae, seu quod talis exsistentia concipi possit ut exsistens ante quodlibet instans, pro quo durare dicitur » (Suarez M. D. L. S. 2°). Quibus in verbis iam continetur affirmatio eius quod modo demonstrandum est: scilicet realiter non distingui durationem a re ipsa durante. Sane duratio exsistentiae ab ipsa exsistentia nequit realiter differre: quid enim foret haec duratio exsistentiae hominis distincta realiter ab exsistentia hominis, ideoque et ab homine? nonnisi abstractio quaedam. Et re quidem vera fac distingui, quaeritur: exsistentia a duratione sua distincta perseverat, an non? si non perseverat, nulla est duratio nec distincta; si perseverat, ergo praeter durationem distinctam est alia duratio exsistentiae; nam si exsistentia perseverat ipsa est quae durat, hoc autem est et non aliud duratio. Rursus ea entitas distincta durat, an non durat? et si durat, durat ne per aliam durationem? et sic in infinitum. Quocirca patet figuratum esse imaginationis huiusmodi durationes distinctas ab exsistentiis rerum. Causa quidem conservans res, efficiensque ut durent, distincta est a duratione rerum, sed haec est causa efficiens, non formalis, cuiusmodi esset censenda haec entitas quae duratio dicitur.

Itaque duratio rei non differt realiter ab exsistentia: atqui exsistentia et res exsistens sunt idem (O. Th. III): ergo.

DEMONSTRATIO II PARTIS. Cum tempus concipimus, cogitamus durationem successivam, quae habet prius et posterius, seu praeteritum et futurum: est ergo duratio illius rei, in qua successio est: et idcirco erit proprie duratio illius rei, quae sit formaliter ens successivum: atqui huiusmodi ens est motus, et non est nisi motus; quidquid enim praeter ipsum existit et durat, est in se ens permanens: ergo.

Cum igitur demonstratum sit durationem non distingui a re durante, tempus est re idem ac motus. Differt autem ratione, sicut duratio differt ratione a re, quae durat. Cum enim motum cogitamus, concipimus immediate transitum

mobilis ab uno loco ad alium, vel generatim actum exsistentis in potentia prout est in potentia; cum vero tempus apprehendimus, concipimus immediate successionem, sive prius et posterius sibi succendentia, seu praeteritum et futurum: tempus scilicet est *successio prioris et posterioris in motu*.

Quocirca tempus definitur a Philosopho: *numerus motus secundum prius et posterius ἀριθμός κινητεώς κατὰ τὸ προτερον καὶ ὑστερον* (IV Physic. c. 11°). Tunc enim, ut ipse ait, tempus esse dicimus, cum prius et posterius in motu discernimus. Porro numerus spectari potest et ut est in mente numerante, diciturque numerus numerans, et ut est in re numerata, diciturque numerus numeratus. In mente quidem numerus coalescit ex iis, quae concipiuntur ut divisa: in re autem numerata potest esse vel multitudo, vel magnitudo quae una secundum rem sit multiplex ratione, cuiusmodi est continuum. Iam vero tempus obiective exsistens est numerus motus non numerans, sed numeratus, et est ipsa continua successio mutationis, in qua est prius et posterius, sicut est prius et posterius in spatio. Tempus autem in mente exsistens est numerus numerans successivas mutationes, discernens priores et posteriores. Discernens vero mens priores et posteriores mutationes, discernit prius et posterius in continuata exsistentia motus, h. e. prius et posterius in duratione motus.

Cum igitur tempus re idem sit ac motus, prius et posterius in tempore, quae sunt *praeteritum et futurum*, sunt ipsum prius et posterius in motu. Quaeritur vero quid sit *nunc* temporis. Paucis respondemus, quod cum tempus respondeat motui, imo re sit idem ac motus, *nunc* temporis est formaliter limes inter praeteritum et futurum; est enim re ipsum successivum *fieri* motus. Sane cum concipimus *nunc temporis*, h. e. cum concipimus *nunc*, ita ut simul concipiamus *tempus* (est enim aliud *nunc* manens quod non est *nunc temporis*), concipimus id quod intercedit inter aliquid prius et posterius; et cum tempus aliquod apprehendimus, concipimus id quod inter duo *nunc* excurrit, quod proinde est alio *nunc* posterius, et alio prius, et ab ipsis limitatur.

Huiusmodi *nunc* se habet in tempore, sicut *fieri* mutationis in motu, seu designatio limitum per mobile in spatio. Idcirco est formaliter seu ratione multiplex, quia plura sine fine possunt in duratione distingui *nunc*, quemadmodum successivae mutationes in motu, vel puncta in spatio. Non est autem realiter multiplex, sive non sunt in duratione motus unius plura *nunc* realiter distincta; quia sic et distinctae esse deberent realiter successivae mutationes mobilis, aut puncta et lineae in spatio. Sed re *nunc* est idem cum tota duratione. Nam ea est duratio successiva: porro limites in hac duratione inter prius ac posterius sunt re idem cum eo quod terminant, sicut punctum lineae re non differt a linea. Est ergo *nunc* aliquid indivisible ratione, re idem cum tota duratione praeterita et futura, sicut punctum in spatio. Et sicut punctum non est extensio, sed limes extensionis, ita nunc formaliter spectatum non est tempus, sed limes temporis. Et quemadmodum designationes limitum in spatio, quae fiunt per mobile non se immediate contingunt, sed inter eas est motus (Th. praeced.): ita inter nunc et nunc est tempus.

Ex his patet cur *nunc temporis* dicatur *nunc fluens*: est enim realiter ipsa duratio successiva in qua plura sine fine possunt ratione distingui *nunc*, quae fluunt, h. e. sunt et desinunt.

DEMONSTRATIO III PARTIS. Tempus re idem est ac motus, utpote eius duratio; unusquisque ergo motus suum proprium tempus habet, sicut suam durationem. « Scito (ait Card. Toletus in I p. q. XII. a. 4), quum tempus sit passio motus, est enim ipsius successio secundum prius et posterius, quod tot sunt tempora quot motus; passio enim sequitur rei naturam ubicumque sit. Sicut igitur tot sunt magnitudines, quot corpora; ita tot tempora, quot motus. Est enim tempus mensura formalis motus, et extensio ipsius seu forma, per quam motus mensurabilis est, et partes priores et posteriores habet. Et oppositum dicere est ignorantia magna in philosophia. » Hoc dicitur *tempus intrinsecum*.

DEMONSTRATIO IV PARTIS. Verum est aliquod tempus, quo-

cum tanquam mensura omnes mutationes comparare solemus: atque istud dici solet *tempus extrinsecum*. Nimirum quemadmodum magnitudines diversas una determinata magnitudine metiri solemus; ita et motus singulos, sive eorum successivam extensionem certo determinato motu metimur; h. e. durationes singulorum motuum determinati motus duratione metimur, quod perinde est ac dicere: tempora singula uno determinato tempore mensuramus.

Et quia mensurae proprium est ut sit constans et uniformis; tempus, quod pro mensura sumitur, est tempus constans et uniforme, h. e. duratio motus constantis et uniformis; hic autem nobis est motus solaris et lunaris. Tempus horum motuum est quidem intrinsecum motui solis, vel telluris, aut lunae; sed extrinsecum est ceteris motibus, qui cum eo possunt comparari. Atque istud est tempus, extrinsecum scilicet, non intrinsecum, secundum quod cognoscimus alium motum esse alio velociorem, aut tardiorum.

Si tempus cuiusque motus intrinsecum spectas, habes plura tempora, a se ipsis independentia, simul esse. Si spectas tempus, quod est ceterorum mensura, non habes plura, nisi quatenus unum est pars alterius, eoque continetur. Sic simul sunt, secundum partes, quibus existere possunt, hora, dies, mensis, et annus. Nequit autem praeter unum tempus mensurans esse aliud distinctum prorsus ab illo, et quod idem mensuret; quia tempus mensurans respondet possibilitati absolutae successionis in qua non plura *nunc* simul sunt, sed unum tantum post aliud, ut declarabimus Th. seq. p. IV.

Dices: mensuramus tempus motu, et motum tempore: atqui id circulus quidam videtur.

Respondeo: *dist. M.* mensuramus motu extrinseco tempus alterius motus, et tempore extrinseco motum alterum, *conc.* motu intrinseco tempus eiusdem motus, et vicissim, *neg.* quare negatur *m.*

Ex dictis liquet aequivalentes esse has formulas: tempore quodam extrinseco metimur alia tempora, tempore quodam extrinseco metimur alios motus; tum motu quodam

extrinseco metimur alios motus, et motu quodam extrinseco metimur alia tempora. Nam tempus et motus reapse idem sunt.

DEMONSTRATIO V. PARTIS. Unde autem novimus constantiam et uniformitatem temporis illius, quod pro mensura sumitur? Id ope experientiae internae compertum habemus. Testimonia enim sensus intimi docemur quot operationes immediate sibi succedentes certo quodam conatu uno die ab ortu ad ortum solis egimus, totidemque eodem conatu successive posse nos agere die sequenti, et ita porro: ex quo colligimus dies esse aequales, et quod in diebus valet, valet et in vigesima quarta parte diei seu hora, et in annis. Quare licet arte construi possint machinae quaedam, quae ex necessitate agentes motum quemdam constantem et uniformem peragant; tamen rursus quod talis sit eorum motus certiores efficimur experientia interna. Ideo huius experientiae ope tandem constantiam et uniformitatem cognoscimus temporis quod pro mensura sumimus. Ea tamen non utimur tanquam mensura, tum quia actiones nostrae constantes non sunt, sed libere eas variamus, tum quia experientia earum interior est propria singulorum; mensura vero qua in societate utimur, debet esse obiectiva et communis.

Nota Kantum in opere citato in Th. VI. p. VI, eadem affirmare de tempore quae de spatio: accipere autem tempus illud, quod nos dicimus extrinsecum. Discriben tantum in eo est quod spatium dicitur conditio sensationum externarum, tempus autem internalrum. Quoniam vero eadem sunt argumenta, iisdemque responsionibus solvuntur, ab eorum repetitione abstinendum esse ducimus. Cf. dicta ibid.

THESIS XIII^a

I Praeter tempus continuum, de quo locuti sumus, est quoque tempus discretum, quod est successio secundum prius et posterius in serie non simultanea entium, vel operationum, aut qualitatum, quae non sint motus. II Quamvis autem duratio substantiae quae movetur; alia sit per se a duratione motus, potest

tamen eius duratio quoque tempore continuo mensurari. III Imo et duratio cuiuscumque entis finiti est virtualiter successiva, et mensurari extrinsece potest per tempus continuum, cui coexsistit vel coexistere potest; nam IV praeter tempus reale est quoque tempus absolutum, seu imaginarium.

DEMONSTRATIO I. PARTIS. Diximus ens successivum distinguendum esse a serie successiva entium permanentium (Th. XI). Porro in hac serie est prius et posterius; ideoque duratio quaedam ei competit, quae analogiam habet cum duratione motus; differt tamen, quia duratio motus est una continuitate sicut unus est motus qui continuus est; duratio vero seriei successivae non est una continuitate, quia entia singula permanentia sunt distincta et discreta ab invicem. Sicut ergo tempus motus seu entis successivi est *tempus continuum*, ita tempus seriei successivae dicitur *tempus discretum*.

In serie vero successiva tum omnes substantiae finitae, quarum una post aliam exsistit; tum omnes operationes, aut qualitates, quae non sint motus, ut cogitatio, volitio, sensatio, et huiusmodi, quae sibi succedunt, locum habere possunt: quibus omnibus competit ut sint ens quoddam permanentis, nempe sint singula tota simul, singillatim autem alterum post alterum exsistere potest. Duratio itaque seriei successivae horum entium dicitur *tempus discretum*.

DEMONSTRATIO II PARTIS. Si haec singula entia, quae possunt seriem successivam constituere, spectentur non collective in serie, sed singula seorsim; quaestio oritur, cuiusmodi sit eorum duratio, et an tempore proprio dicto, quod est nempe duratio motus, possit eorum duratio saltem extrinsece mensurari. Iam vero primo patet quod duratio propria et intrinseca cuiusvis substantiae, atque omnium operationum seu qualitatum, quae non successive per partes, sed totae simul exstant, alia est a duratione intrinseca motus. Nam, sepositis ceteris, de quibus postea disputabimus, certum est durationem motus esse intrinsece adaequate successivam, quia est duratio entis, quod essentialiter non

est totum simul; nullum proinde elementum reale continet quod sit totum simul. E contrario duratio aliorum entium non est intrinsece adaequate successiva; quia est duratio entis, quod essentialiter est totum simul; quare elementum aliquod continet quod non est successivum. Quia vero duratio non dicit tantum existentiam entis, quod quidem potest esse totum simul, sed perseverantiam in existendo; an secundum hanc rationem sit necne successiva et quomodo duratio aliorum entium finitorum, mox sumus disputaturi. Relinquitur ergo durationem propriam et intrinsecam motus specialem esse.

Itaque duratio corporis quod movetur, quod substantia est, alia est per se a duratione motus sui.

Nihilominus duratio omnium sensibilium, quae motui subiacent, solet mensurari tempore extrinseco, quo motus omnes mensurantur; idque speciali ratione competit corporis substantiis praे aliis entibus finitis. Nam hae substanciae sunt res naturaliter factae ad motum, singulaeque earum naturae intrinsece mutantur ex una in aliam mediante motu; earumque substantiarum duratio respondet durationi motus proprii qui intrinsecus est mobili: mensura ergo communis motuum est etiam mensura durationis entis mobilis; quoniam haec respondet durationi proprii motus.

Quaeres quid dicendum de iis substantiis corporeis, quae non moventur? Respondeo nullas reapse esse, quae non moveantur: sed et si quaedam aliquando quiescant, de illis id dicendum erit quod generatim de omnibus entibus finitis modo dicturi sumus.

DEMONSTRATIO III. PARTIS. Duratio entis finiti permanentis, quod motui non subiacet, cuiusmodi sunt spiritus, dici solet *aevum*, ut appellatione quoque a tempore distinguatur. Est igitur aevum duratio entis permanentis, quod intrinseco motui non subest. Quaeritur an duratio huiusmodi entium sit successiva. Non est profecto successiva sicut duratio motus, neque sicut duratio entium mobilium: attamen nec prorsus praescindit a successione. Sane duratio duo dicit, scilicet realem existentiam, et perseverantiam eius. Licet

autem quoad realitatem existentem, duratio substantiae finitae, et cuiuscumque alterius rei, quae non sit motus, sit permanens et tota simul; tamen quoad modum quem habet, h. e. perseverantiam in existendo, non est prorsus tota simul; ideoque est quodammodo successiva. Consequentia patet quia haec duo contradictorie opponuntur, esse totum simul, et esse successivum: nec aliud intenditur, cum negatur alterum, quam affirmatio alterius. *Prob. antecedens.* Nam perfecta quoad permanentiam in esse duratio tota simul est ea existentia, quae hoc ipso quod respondet uni instanti temporis, respondet omnibus possibilibus, atque actu iis aequivalent; nempe est existentia necessaria, a se, sive in conservata: quare infinita est actu, seriei indefinitae successionis eminenter aequivalens. Atqui duratio cuiusque entis finiti non est talis ut eo ipso quod coexistit alicui instanti temporis, coexistat omnibus; est enim essentialiter existentia defectibilis et conservata: quae proinde singulis instantibus, quibus post primum existit, posset desinere, et desineret reapse, si eam Deus non conservaret. Quocirca cum ens finitum perseverat in existendo, duratio eius augetur, eaque esse potest maior et minor. Ergo duratio entis finiti non est prorsus tota simul, sed quodammodo successiva.

Non est autem duratio successiva formali successione, quia nulla realis mutatio locum habet in ente immateriali quod durat, sed semper idem manet: est ergo successiva successione virtuali. Scilicet quamvis sit eadem essentia, quae tota durat, eademque proinde realis existentia; tamen existentia eius respondet successivis instantibus temporis, quibus coexistit: atque ita respondet, ut eius existentia post quodvis instans desinere possit, indigeatque conservari. Est ergo in existentia entis finiti licet simplicissimi et immaterialis, successio virtualis; quia ex natura sua necessario in existendo respondet successivis instantibus temporis, ita ut cum respondet uni non respondeat sequenti, quia desinere potest. Idcirco potest in ea signari prius et posterius, relate ad tempus prius et posterius cui coexistit successive

(Cf. S. Bonaventuram in II D. II. a. I. q. 4. et Card. Palavicinum de Deo c. 34).

Itaque virtualis successio absolute spectata in ipso ente finito, est exsistentia defectibilis ex se et iugiter conservata, quae non ideo quia nunc exsistit, exsistet postea: spectata relative est coexistentia successivis instantibus temporis non simultanea, sed uni post aliud.

Hinc duratio horum entium mensurari extrinsece potest tempore, cui coexsistit, si enim illi successive coexsistit, tanta est eius permanentia in existendo, quanta duratio temporis, cui respondet: ut proinde maior sit duratio S. Michaelis usque nunc, ac fuerit usque ad hesternam diem; quod nescio qua ratione contra communem sensum negari possit.

Corollarium. Ex his liquet qua ratione verum sit exsistentiam hodiernam aliam esse ab hesterna, licet essentia sit eadem. Si enim species realitatem quam essentia et exsistentia significant, falsum est non esse eandem exsistentiam hodiernam et hesternam: si vero spectetur coexistentia pluribus partibus temporis, vel pluribus rebus successivis; verum est aliam esse exsistentiam (h. e. durationem) hodiernam ab hesterna, quia illa dicit coexistentiam eam, quam non dicit ista.

DEMONSTRATIO IV. PARTIS. Verum si nullus esset motus, solique spiritus exsisterent, cuiusmodi foret haec coexistentia entis permanentis partibus successivis motus? Itaque considerandum est, quod quemadmodum obiectivum est spatium absolutum seu imaginarium, ita obiectivum est tempus absolutum seu imaginarium. Sicut enim possibilis est extensio simultanea indefinita, ut semper crescere possit: ita possibilis est successio mutationum indefinita, ut et a parte post et a parte ante crescere semper possit, quatenus quacumque mutatione data a parte post possit esse alia posterior, et quacumque data a parte ante possit esse alia anterior. Est proinde successio motus seu mutationum non infinita, sed indefinita. Hoc tempus absolutum proinde est aliud prorsus ab aeternitate Dei; et ad ipsam se habet sicut spatium ad immensitatem. Idem absolutum tempus, non secus ac spa-

tium, est aeternum et indestructibile, quia possibilitas successionis semper fuit et erit: partesque habet inseparabiles, quia omnem complectitur possibilem successionem, quae nunquam deest. Sicut autem unaquaeque pars absoluti spatii est extra aliam, ita unaquaeque pars temporis absolute est extra aliam. Discrimen est tamen, quod partes spatii sunt permanentes, partes temporis sunt fluentes; partes spatii sunt possibles simul, partes temporis successive. Idecirco in hac serie indefinita absolutae possibilis successionis nequeunt duo nunc distincta esse simul; quia hoc ipso quod concipiuntur simul, iam non duo sunt, sed unum: licet enim tunc posset esse multiplex realis successio, tamen eae essent simul, quae autem sunt simul duratione, sunt in eodem nunc; est ergo unum nunc. Et haec est ratio cur Th. praeced. p. IV dixerimus non posse duo tempora mensurantia distincta esse simul; nam tempus mensurans accipitur tanquam realis actuatio huius absolutae possibilis successionis.

Intra extensionem huius temporis absoluti creatus est mundus; scilicet instans cui respondet creatio mundi, unum est ex possibilibus in ea serie indefinitae successionis; ante quod instans alia fuerunt possibilia sine fine, in quibus creari poterat mundus; qui idecirco potuisse prius et prius sine fine creari: at quamvis in quovis praecedente instanti creatus fuisset mundus, nunquam potuisse creari ab aeterno, quia quovis instanti dato aliud est anterius possibile, in extensione enim indefinita deest ultimum.

His positis patet responsio quaestioni propositae in hac parte. Licet enim soli spiritus exsisterent, 1° virtualis successio, prout aliiquid absolutum est (part. praeced.) eadem maneret; prout autem 2° respectiva est, esset coexistentia possibilibus partibus successivis motus; sive exsistentia, quae respondere potest partibus successionis, uni post aliam. Nec requiritur terminus realis; quia ratio durationis successivae, quae asseritur enti finito est in ea ipsa possibilitate: comparatio autem coexistentiae illius cum motu reali, est medium quidem, quo nos eam successivam durationem cognoscimus, sed ipsam non constituit, at supponit.